

historie

ISSN 0803-401X • HISTORIE NR. 4 - 2013 • ÅRGANG 22 • KR. 89,- • RETUR: HISTORIE, PB. 381 SENTRUM, 5805 BERGEN

DRONNING MAUD LAND 75 ÅR

40

Odd Gunnar Skagestad

historie

innhold nr. 4-13

HISTORISKE NYHETER

5

SPIONSENTRALEN BERGEN

6

Per Helge Martinsen

**CHRISTEN PRAMS
FORSVAR FOR
DET NORSKE OPPRØRET I 1814**

18

Gunnar Molden

EN KONGELIG SORTI

28

Svein Berge

**DA NORGE
ANNEKTERTE BOUVETØYA**

34

Odd Gunnar Skagestad

DRONNING MAUD LAND 75 ÅR

40

Odd Gunnar Skagestad

SARAJEVO 1914

48

Vladimir Dedijer

VÅR SYDLIGSTE PROVINS - DRONNING MAUD LAND 75 ÅR

Ganske så ubemerket i media – og stort sett også fra norske myndigheters side – har vi nylig passert en historisk milepæl: 75-årsdagen for etableringen av Norges sydligste provins. Det var et landnåm som dengang skjedde uten brask og bram, - snarere på klassisk norsk byråkratisk vis: Den 14. januar 1939 vedtok den norske regjering å annektere den delen av Sydpolkontinentet som senere skulle få navnet Dronning Maud Land. Eller som det het i den kongelige resolusjonen som var ført i pennen av utenriksminister Halvdan Koht: "Den parten av fastlandsstranda i Antarktis som tøyer seg ifrå grensa for Falkland Islands Dependencies i vest (grensa for Coats Land) til grensa for Australian Antarctic Dependency i aust (45° austleg lengd) med det landet som ligg innafor denne stranda og det havet som ligg innåt, blir dregen inn under norsk statsvelde". Dermed var en ny provins til landet lagt, i tillegg til de to små antarktiske øyene som Norge allerede fra før av hadde annektert – Bouvetøya og Peter I Øy.

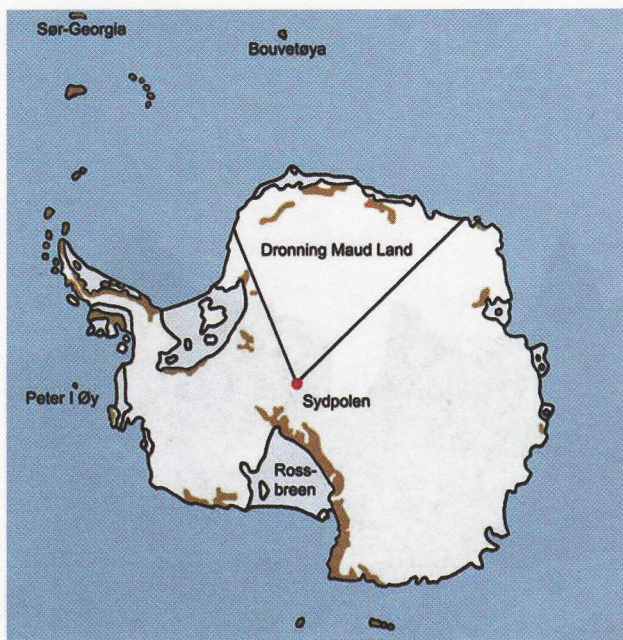
AV ODD GUNNAR SKAGESTAD

Et noe pussig og finurlig trekk ved anneksonsbe- slutningen, slik den ble formulert, var at området utstrekning sydover mot polpunktet ikke ble klart definert. Denne formuleringen var gjennomtenkt, og skyldtes behovet for å markere norsk ikke-akerkjen- nelse av det såkalte "sektorprinsippet" som grunnlag for etablering av suverenitet i polarområder. Dette var den gang en viktig prinsipiell sak i norsk utenrikspo- litikk, men fremstår i dag nærmest som en kuriositet.

Bakgrunnen – fra motiv til handling

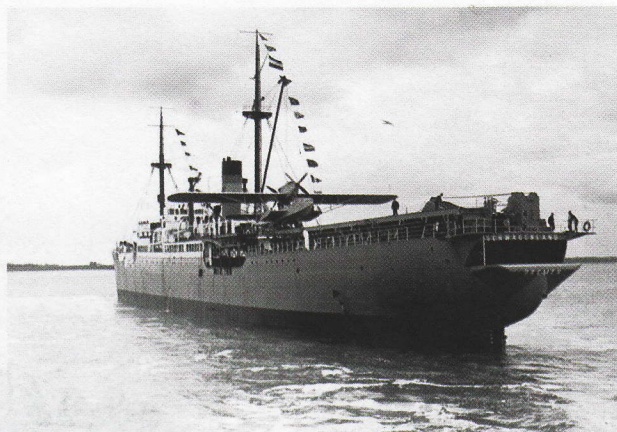
De norske landnåm i Antarktis i mellomkrigstiden er stundom blitt fremstilt som uttrykk for norsk "pola- rimperialisme", motivert av nasjonale prestisjehensyn. Dette er et énsidig, tendensiøst og langt på vei historie- løst syn. Norges annekasjoner må først og fremst forstås i lys av hvalfangsten i Sydishavet, som på denne tiden spilte en stor og viktig rolle i vår nasjonaløkonomi.

Om forrige århundres hvalfangst i Antarktis lærer man i vår tid stort sett bare at den hadde karakter av hensynsløs nedslakting – en rovdrift som førte til at de tidligere så rike hvalbestandene ble desimert, nærmest på grensen til utryddelse. Noe er det nok i det, selv om den virkelige grunnen til at dette fangsteventyret tok slutt, ikke var at ressursgrunnlaget ble uttømt, men at økonomien sviktet – hvaloljen ble utkonkurrert av andre oljeprodukter (parafin m.v.). Verdensmarkedet kan være nådeløst sånn. For vår tids generasjoner kan det imidlertid være vanskelig å forestille seg hvilken enorm betydning hvalfangstnæringen den gang – og spesielt i mellomkrigstiden – hadde for Kongeriketets utenriksøkonomi, verdiskaping og sysselsetting. I utviklingen av denne næringen var Norge i føringen: I 1904 opprettet nordmannen C.A. Larsen den første fangststasjonen i Grytviken på Syd-Georgia. Norge ledet an i utviklingen i 1920-årene av den pelagiske

hvalfangsten, da norske rederier introduserte flytende hvalkokerier som opererte uavhengig av landstasjoner. Som illustrasjon på Norges dominerende posisjon på fangstfeltene kan nevnes at i sesongen 1930-31 var 27 av i alt 41 fangstekspedisjoner norske, samt at i tillegg var mannskapene på andre nasjoners ekspedisjoner i all hovedsak nordmenn.

Men om den norske hvalfangsten hadde en dominerende posisjon i Antarktis, var den samtidig ytterst sårbar i politisk henseende. Bakgrunnen for de norske anneksjonene i Antarktis – det gjaldt fra før av Bouvetøya (1928) så vel som Peter I Øy (1931) – var en høyst reell frykt for at denne livsviktige næringen skulle bli skadelidende som følge av andre lands politikk. Nærmere bestemt stod man overfor trusselen om å bli utelukket fra fangstfeltene som følge av andre lands suverenitetskrav – på det antarktiske kontinent så vel som på øyene i Sydishavet. Spesielt Storbritannia (med dets imperie-partnere New Zealand og Australia som haleheng) hadde ført en aktiv ekspansjonspolitikk som omfattet både suverenitetskrav og krav om lisensavgifter fra norsk hvalfangst. Et hovedhensyn i norsk politikk med hensyn til Antarktis var å oppnå et mest mulig knirkefritt forhold til Storbritannia. Dette var ikke problemfritt – noe som hadde vist seg i 1928 ved de negative britiske reaksjonene på Norges anneksjon av Bouvetøya (som det krevdes adskillig diplomatisk kløkt å få glattet over). Å vinne britisk forståelse for Norges

Schwabenland

interesser ble derfor et prioritert anliggende. Dette lyktes etter hvert, og fra 1933 av ble det fra britisk side gjentatte ganger gitt signaler om at Storbritannia ville stille seg velvillig til et eventuelt norsk suverenitetskrav på selve det antarktiske fastlandet. Norge valgte likevel i det lengste å føre en forsiktig og tilbakeholden kurs.

Omslaget kom da det i desember 1938 inntraff en situasjon som på dramatisk vis aktualiserte dette spørsmålet. Dramaets nøkkelskikkelse var stifteren og den mangeårige lederen av Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser (forløperen for Norsk Polar-institutt), dosent Adolf Hoel. Hans medlemskapet i Nasjonal Samling og samarbeidet under krigen med den tyske okkupasjonsmakten skulle senere bli hans ulykke. Men i 1938 gjorde Hoel bruk av sine gode tyske kontakter, og hans videre resolute oppfølging overfor den norske regjering satte imidlertid på avgjørende vis Regjeringen i stand til å avverge et tysk initiativ som kunne ha satt Norges posisjon i Antarktis over styr. Det springende punkt her er at det lyktes Hoel å komme under vær med at en tysk ekspedisjon hadde satt kurs for Antarktis 17. september, om bord på katapultskipet *Schwabenland*. Ekspedisjonen var omgitt med den største hemmelighet, men ut ifra de opplysningene som var tilflytt ham, kunne Hoel slutte at ekspedisjonens destinasjon var det samme området som Norge hadde hatt planer om å ta i besittelse. Hoel underrettet 22. desember det norske Utenriksdepartement (UD), som heller ikke hadde vanskeligheter med å se at den tyske ekspedisjonens mest sannsynlige formål var å gjøre krav på land innenfor den norske interessessfære,

Over: Medlemmer av den tyske ekspedisjonen.

Til høyre: Adolf Hoel

- områder som norske ekspedisjoner hadde oppdaget, utforsket og kartlagt. Regjeringen forstod at det måtte handles raskt og resolutt, og 5. januar 1939 ble det holdt et møte i UD for å drøfte hvorvidt situasjonen burde gi anledning til norsk anneksjon. På møtet deltok representanter for Regjeringen (statsminister Nygaardsvold, utenriksminister Koht og handelsminister Madsen), UD's embetsverk, interesserte instanser og sakkyndig. Det var her enighet om at det var nødvendig å komme tyskerne i forkjøpet, og at Norge derfor burde gå til anneksjon.

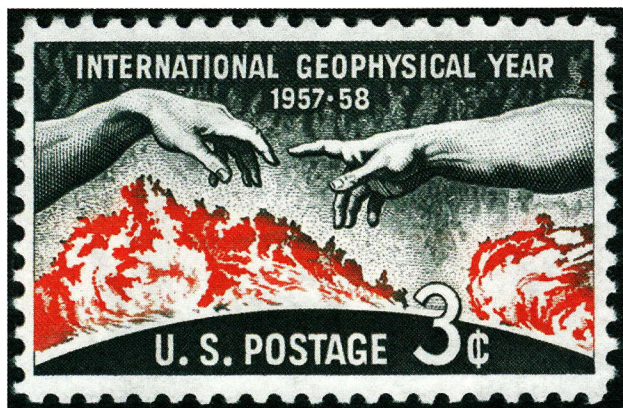
Etter å ha nølt i innpå seks år, handlet Regjeringen nå raskt og beslutsomt. Slik gikk det til at det aktuelle området ved kgl. resolusjon 14. januar 1939 – bare noen få dager før *Schwabenland*-ekspedisjonens ankomst til Antarktis – ble lagt inn under norsk suverenitet. Når man tar i betraktning sakens bakgrunn og nærmere omstendigheter, vil det fremgå klart at anneksjonsbeslutningen ikke var et utslag av en angivelig polarimperialisme – snarere må beslutningen kunne karakteriseres som et i hovedsak *defensivt* tiltak.

Anneksjonen ble straks gjort kjent overfor en rekke andre land som Norge hadde diplomatiske forbindelser med. De fleste hadde ingen bemerkninger. Tyskland protesterte i kvasse ordelag, USA, Sovjetunionen og Chile uttrykte reservasjoner, mens Storbritannia – på vegne av det britiske imperiet – uten forbehold aksepterte det norske kravet.

Da 2. verdenskrig brøt ut samme år, fikk både Norge og verden forøvrig andre ting å tenke på. Og det skulle senere gå mange år før Norge fulgte opp anneksjonen på en måte som kunne antyde hvilke hensikter man egentlig hadde hatt med kravet. Selv om hensynet til hvalfangstnæringen hadde vært den motiverende faktor, skulle det annekterte området aldri få noen praktisk anvendelse i dette øyemed – dette så meget mer som den norske hvalfangsten i Sydishavet etter hvert ble kraftig trappet ned og til slutt (1967) helt utfaset.

Nye utfordringer – Antarktistraktaten

Smått om senn begynte imidlertid norske myndigheter å overveie hva man burde gjøre med landets nyeste og sydligste provins, - spesielt med henblikk på spørsmålet om eventuelle norske tiltak i fall det skulle bli fremsatt nye krav fra andre land. Blant annet ble spørsmålet reist om formalisering av det annekterte territoriets forhold til Kongeriket – m.a.o. dets statsrettslige stilling. Fortgang i denne saken inntraff likevel ikke før det ble klart at et stortilt internasjonalt forskningsprosjekt – Det Internasjonale Geofysiske År (IGY 1957-58) ville medføre omfattende nærvær av vi-

tenkskapelige ekspedisjoner fra mange land på iskontinentet, inkludert forskningsbaser innenfor det norske kravsområdet. Resultatet ble at Stortinget 21. juni 1957 vedtok en lovendring som innebar at den såkalte "bilandsloven" (Lov av 27. februar 1930 om Bouvetøya og Peter I Øy) også skulle omfatte det området som var blitt annektert i 1939, og som det i mellomtiden var blitt vanlig å omtale som Dronning Maud Land. Dermed fikk også dette enorme området – som i prinsippet omfatter henimot 3 mill. km² – offisiell status som norsk "biland", drøye 18 år etter at området var blitt underlagt norsk suverenitet. Hva betegnelsen "biland" angår, betyr denne at Norges tre antarktiske besittelser – Bouvetøya, Peter I Øy og Dronning Maud Land – er undergitt norsk suverenitet, men ikke utgjør noen del av selve Kongeriket (og vil derfor for eksempel kunne avhendes uten at dette kommer i strid med Grunnloven, som fastslår at Riket er "udelelig").

Antarktistraktaten, som ble fremforhandlet i 1959 og trådte i kraft i 1961, innebar en vesentlig endring i de rettslige rammebetingelsene for Norges og andres lands politikk og virksomhet forøvrig i Antarktis. Traktaten, som omfatter alt område syd for 60° S. (det vil si inkludert Dronning Maud Land og Peter I Øy, men ikke Bouvetøya, som ligger lengre nord), medførte blant annet – kort fortalt – at de til dels kompliserte og kontroversielle spørsmålene om suverenitetskrav ble "lagt på is".

Traktaten slo uttrykkelig fast at de ulike lands territoriale krav hverken ble anerkjent eller avvist. Man ble rett og slett enige om å være uenige, samtidig som det ble slått fast at ingen nye krav eller utvidelser av eksisterende krav skulle fremmes.

Polarnasjonen Norge etter 1961 – traktatsamarbeid og forskning

For Norge kom Antarktistraktaten meget beleilig: Med sine annekasjoner i syd hadde Norge pådratt seg et markeringsbehov – behovet for å vise oss selv og andre at vi tok våre krav alvorlig, og gjennom handling synliggjøre vår seriositet og troverdighet som polarnasjon og internasjonal aktør. Med Antarktistraktaten på plass var noe av presset i så måte fjernet. Norge kunne slappe av i forvissningen om at vår posisjon i Antarktis ikke stod overfor noen umiddelbare trusler eller utfordringer.

Eller kunne vi egentlig det? Traktaten gav ikke bare et pusterom med hensyn til suverenitetsspørsmålene, den påla også traktatpartene konkrete, omfattende og kostbare arbeidsoppgaver og forpliktelser – fremfor alt knyttet til de forskningsvitenskapelige samarbeidsvirksomhetene. Var dette en side ved traktaten som skulle bli en inspirasjon til fornyet og forsterket aktivitet? Og hvilke utfordringer står Norge i Antarktis overfor i dag?

Uansett har traktatsamarbeidet og de forpliktelsene som dette medfører, i over femti år utgjort et permanent knippe med utfordringer. Hvordan Norge senere har taklet disse utfordringene – som i praksis dreier seg om prioriteringer av ressurser til antarktisk forskningsvirksomhet – har opp gjennom årene vært et stadig tilbakevendende spørsmål, som i dag er mer aktuelt enn noen sinne.

Ikke så å forstå at vi har vært aldeles passive: Forskningsbasen *Troll*, som ble etablert i begynnelsen av 1990-årene, ble i 2005 utbygget og oppgradert til helårsdrift, forsynt med en egen flyplass som ble åpnet 11. februar 2005 med pomp og prakt av selveste dronning Sonja. Noe har altså skjedd.

Den norske forskningsbasen Troll

Det er likevel ikke tvil om at vår forskningsinnsats i Antarktis må styrkes betydelig om Norge fortsatt skal hevde seg som polarnasjon i fremste rekke. Men utfordringene er flere enn som så.

Hva vil Norge i Antarktis?

Her kan det spesielt være grunn til å rette et kritisk blikk på hvordan arven fra 1939 forvaltes i dag, på bakgrunn av de siste årtiers utvikling innen internasjonal havrett. «Grunnloven» i så måte er FNs Havrettskonvensjon av 1982. Havrettskonvensjonen er et dynamisk instrument, som på verdensbasis har gitt rom for fremveksten av nye grensemønstre til havs og på havbunnen. Det er en utvikling som også har relevans for spørsmålet om etablering av maritime grenser i Antarktis – det være seg for territorialfarvann, økonomiske soner eller for de respektive kontinentalsokkelområder. Med henblikk til Antarktistraktatens forbud mot at det fremsettes nye krav eller utvidelser av eksisterende krav, har landene som tidligere hadde fremmet suverenitetskrav i Antarktis (inkludert Norge), hittil utvist stor tilbakeholdenhet i så måte.

Enkelte land har likevel fremlagt dokumentasjon på utstrekningen av kontinentalsokkelen ved sine respektive kravsområder for FNs Kontinentalsokkelkommisjon. Dette gjelder blant andre Australia (2004) og Norge (2009). For Norges vedkommende gjaldt dette både Bouvetøya – som ligger utenfor Antarktistraktatens virkeområde – og Dronning Maud Land, som ligger innenfor.

Den tyske forskningsbasen Kohnen

Hva betyr egentlig dette? Et slikt tiltak vil normalt være første skritt på veien til et senere krav om råderett over sokkelområdet det dreier seg om. Av hensyn til Antarktis-samarbeidet bad Norge imidlertid Kommisjonen om ikke å behandle dokumentasjonen som gjaldt Dronning Maud Land. For Bouvetøya ble imidlertid dokumentasjonen fremlagt til behandling på vanlig måte, og et første møte mellom en norsk embetsdelegasjon og Kommisjonen fant sted i november 2013 (og vil bli fulgt opp med nytt møte 3.-7. mars 2014). Det ligger dermed an til at det innen rimelig fremtid vil bli etablert et definert sokkelområde under ubestridt norsk suverenitet omkring Bouvetøya.

Norge har imidlertid hittil ikke – til tross for at Havrettskonvensjonen gir anledning til det – etablert noen 200 nautiske miles eksklusiv økonomisk sone rundt Bouvetøya. I dette spørsmålet kan det være behov for en mer offensiv politikk. Utviklingen med hensyn til høstingen av de verdifulle fiskeressursene (særlig krill og tannfisk) i disse havområdene – en virksomhet hvor fartøyer fra mange fjerntliggende land er aktive – tilsier at dette er en sak som norske myndigheter snarlig bør vurdere. Samtidig verserer forlydender om at det fra miljøpolitisk hold foreligger planer om å erklære farvannene rundt Bouvetøya for et marint verneområde (såkalt MPA = *Marine Protected Area*). Dette er i tilfelle et spørsmål som må ses i sammenheng med de drøftelsene av MPA-spørsmål som foregår innenfor Kommisjonen for bevaring av marine levende ressurser i Antarktis (også kjent ved forkortelsen CCAMLR = *Com-*

mission for the Conservation of Antarctic Marine Living Resources), - en organisasjon som også omfatter havområdene omkring Bouvetøya. Hva vil for eksempel et marint verneområde omkring Bouvetøya bety for våre muligheter til å nyttiggjøre oss en økonomisk sone i de samme farvannene? Her er det uansett behov for avklaring av hva som skal være offisiell norsk politikk.

En etablering av maritime grenser for Dronning Maud Land er et tiltak som norske myndigheter pr. i dag – ut fra en streng fortolkning av Antarktistraktaten – trolig vil avstå fra. Mye vil imidlertid kunne bero på hva andre traktatparter vil kunne finne på å gjøre. En eventuell norsk presisering av hvordan formuleringene i annekasjonsbeslutningen av 1939 vedrørende Dronning Maud Lands avgrensning sydovert – frem mot Polpunktet – skal forstås, må derimot anses å være overmoden og vel så det.

KILDEREFERANSER

Antarktistraktaten: The Antarctic Treaty, 1 December 1959.

Norges traktater, Bind III, Utenriksdepartementet, Oslo: 514-520

Barr, Susan *Norway's Polar Territories*, Aschehoug forlag, Oslo 1987

Barr, Susan *Norway – A Consistent Polar Nation?*, Oslo, 2003

Bendiksby, Finn "Hvor går grensen?" *Aftenposten*, 2. mars 2005

Bjørnsen, Vidar "The interwar Dispute between Norway and the Soviet union on the Sector Principle and the Soviet Sector Decree", *Speculum Boreale*, skriftserie Institutt for historie, Universitetet i Tromsø 2010 (12) ISSN 1503-1241

Drivenes, Einar Arne & Harald Dag Jølle *Norsk Polarhistorie*, Gyldendal forlag, Oslo 2004

Engdahl, Eskil "Polarliv og røre", *Dagens Næringsliv*, 19. februar 2005

FNs Havrettskonvensjon: *United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982. Overview and full text:*

http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_overview_convention.htm

Fure, Odd-Bjørn *Norsk Utenrikspolitikk historie, Bd 3 Mellomkrigstid 1920-1940*. Universitetsforlaget, Oslo 1996

Hoel, Alf Håkon "En grense for verdens ensomste sted", *Morgenbladet*, 25. februar 2011; http://www.imr.no/publikasjoner/andre_publikasjoner/kronikker/2011/en_grense_for_verdens_ensomste_sted/nb-no/

Hoel, Alf Håkon "Grenser også i sør?", *Fiskeribladet Fiskaren*, 23. mai 2012; http://www.imr.no/publikasjoner/andre_publikasjoner/kronikker/2012/grenser_ogsaa_i_sor/nb-no/

Kontinentalsokkelkonvensjonen: *Convention on the Continental Shelf 1958. Done at Geneva on 29 April 1958. United Nations Treaty Series*, vol.499, p.311; http://untreaty.un.org/ile/texts/instruments/english/conventions/8_1_1958_continental_shelf.pdf

Krogdahl, Trygve "Folkerettslige spørsmål vedrørende suverenitetsspørsmål i Antarktis", *Internasjonal Politikk*, nr. 3, 1968

Neumann, Iver & Halvard Leira *Aktiv og avventende. Utenrikstjenestens liv 1905-2005*. Pax forlag, Oslo 2005

Røer, Paul, "Da Norge tok land i Antarktis", *Aftenposten* 26. februar 2005; <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/Da-Norge-tok-land-i-Antarktis-6344266.html>

Skagestad, Odd Gunnar "Vår sydligste provins – Fortellingen om Dronning Maud Land", *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 3, september 2005; <http://www.idunn.no/ts/nnt/2005/03/rapport>

Tangen, Dag "Skjult norsk dagsorden i Antarktis?", *Aftenposten*, 4. mars 2005

Tønnessen, Joh.N. *Den moderne hvalfangsts historie*, Bd. 3, Sandefjord/Oslo, 1969

Utenriksdepartementet, *Norge i Antarktis*. Informasjonshette utgitt i samarbeid med Justisdepartementet, Miljøverndepartementet og Norsk Polarinstitutt, Oslo 1993

Utenriksdepartementet, *Norway and the Polar Regions*, Oslo 1998

Utenriksdepartementet, *Norge dokumenterer kontinentalsokkel ved Bouvetøya og Dronning Maud Land*. Pressemelding nr. 030/09 av 5. mai 2009; http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/pressemeldinger/2009/bouvetoeya/html?_id=559414

Widerøe, Turi *Is, fly og skip – Oppdagelse og kartlegning med fly i Øst-Antarktis*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 2006